

DISCURS ISTORIC ILUMINIST LA FRANZ JOSEPH SULZER: *GESCHICHTE DES TRANSALPINISCHEN DACIENS*

Lucrarea se dorește a fi o scurtă analiză a controversatei opere a căpitanului austriac de origine elvețiană Franz Joseph Sulzer nu din punctul de vedere al opiniilor exprimate cu privire la originea românilor – pentru care a devenit de altfel celebră și, pe de o parte respectată ca o autoritate în domeniu, iar pe de cealaltă parte foarte contestată - ci din punct de vedere al limbajului folosit, limbaj specific iluminismului, și al ideilor, de asemenea de emanație iluministă, pe care lucrarea le exprima. Sulzer, deși elvețian, poate fi asimilat, alături de istoricii români, maghiari și sași din Transilvania spațiului românesc de la sfârșitul secolului XVIII, ca fiind un reprezentant important al epocii sale, epoca unor mari transformări politice, sociale, economice și naționale. El aparține fără îndoială iluminismului, care s-a manifestat cu putere în această regiune tocmai în perioada când Sulzer se afla în Transilvania¹ și apoi în Țările Române și când și-a alcătuit opera *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Wallachei, Moldau und Bessarabiens, in Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens, als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte*, apărută la Viena în trei volume, între 1781-1782. Lucrarea este de fapt doar prima parte, cea geografică, a operei lui Sulzer; cea de a doua parte, cea istorică, nu a mai apărut.

El aparținea, alături de alți intelectuali maghiari, sași și români (Ioan Pioariu-Molnar, Joseph Karl Eder, Alexandru Mavrocordat, fratele principelui moldovean, György Banffy, cel ce avea să devină guvernator după moartea lui Bruckenthal, iar mai târziu, între 1780-1800, mare parte a elitei spirituale și politice a Transilvaniei), lojei masonice „Sf. Andrei“ din Sibiu care era caracterizată prin răspândirea ideilor celor mai avansate ale epocii și cultivarea ideilor cosmopolite și umaniste care au caracterizat gândirea europeană a secolului al XVIII-lea, mai ales prin perspectiva universităților germane. Loja a încercat chiar publicarea unui periodic pentru români, titlul parvenit în germană fiind *Walachische Zeitung für den Landmann*².

Francmasoneria și științele naturii au fost așadar centrele iluminismului transilvănean, care se situau deasupra națiunilor și cuprindeau diferitele grupuri etnice.

Sulzer, care l-a cunoscut în perioada petrecută la Reghin pe Petru Maior, cel ce va da cele mai vehemente replici operei sale, avea să plece în Muntenia la invitația principelui Alexandru Ipsilanti, cu intenția de a înființa o academie de drept³.

Mai toți cei care l-au combătut au pus tonul său acid și atitudinea destul de critică cu privire la anumite însușiri ale românilor pe seama nerealizării sale și a visurilor sale în Muntenia, ca și a inadaptabilității sale la acel mediu, fiind așadar influențat de motivații personale izvorâte din insuccesele sale în Țara Românească⁴.

Ideile sale au fost oricum punctul de plecare al multor lucrări și luări de poziție în următoarele decenii, apărătorii acestora fiind în special istoricii sași, care se temeau de drepturile pe care le puteau câștiga românii în epoca iosefinismului și ulterior, drepturi pe care le receptau ca pe o amenințare la adresa însăși a existenței națiunii săsești. Cel mai bun exemplu în acest sens este probabil directorul școlii normale superioare din Sibiu, Josef Karl Eder, care preia și dezvoltă îndeaproape ideile lui Sulzer privitoare la originile sud-dunărene ale românilor în cele 53 de note critice scrise în 1791 ca o replică polemică la *Supplex*.⁵

De cealaltă parte, se pare că cel mai vehement critic al lui Sulzer a fost Petru Maior, cel care l-a și cunoscut personal și care îl considera incompetent și necunoscător al limbii și realităților românești, aducând în favoarea afirmațiilor sale contra lui Sulzer și părerile lui Engel și Kovachich⁶.

¹ *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, p. 426.

² D. Popovici, *La littérature roumaine a l'époque des lumières*, Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1945, p. 278-279.

³ *Ibidem*, p. 95.

⁴ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania. 1790-1848*, București, 1986, p. 62.

⁵ Josef Karl Eder, *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis Nationibus communia postliminio sibi adseri pustulantium. Cum notis historico-criticis I.C.E. civis transilvani*, Cluj, 1791.

⁶ Ladislau Gyémánt, *op. cit.*, p. 82.

Chiar și profesorul transilvănean de la Göttingen, Michael Hissmann face la 1792 o recenzie critică a operei lui Sulzer, refuzând ideea originii sud-dunărene a românilor propusă de acesta.

Dar ceea ce ne interesează în lucrarea de față nu este, cum spuneam, o nouă dezbatere asupra teoriilor exprimate de Sulzer aici cu privire la originea românilor, ci o analiză a limbajului specific iluminist folosit de autor, cu identificarea și analizarea unor anumiți termeni specifici și a unor noțiuni de ordin istoric raportate la atmosfera specifică creată de reformism și *Aufklärung*.

Lucrarea lui Sulzer se constituie într-o descriere critică și cuprinzătoare a Țărilor Române în toate aspectele lor, de la economie, administrație, politică, la originea și limba locuitorilor, obiceiuri, educație etc.

Ea se încadrează astfel între scrierile iluministe, în special în scrierile germane despre spațiul sud-est european, interesul germanilor față de această regiune manifestându-se încă din secolele trecute⁷ însă căpătând doar acum cadrul potrivit de manifestare, oferit de noul curent al secolului, ele exprimând punctele de vedere ale *Aufklärung*-ului fără o abordare doctrinară unilaterală⁸.

Ca inițiator al cercetării istorice germane a Europei de sud-est este creditat marele istoric german de la Göttingen, Ludwig August Schlözer (1735-1809), considerat și părintele istoriografiei rusești. Sulzer îl menționează pe Schlözer în cuvântul introductiv la opera sa, amintind faptul că acesta din urmă l-a încurajat să scrie o istorie a Țărilor Române.

Pe direcția acestor eforturi istoriografice germane, care au avut ca rezultat primele reprezentări critice moderne ale istoriei acestor țări, se înscrie și lucrarea lui Sulzer, chiar dacă nu poate fi comparat cu un Schlözer, Thunmann sau Engel. El este oricum un erudit care face dese trimiteri la alți autori, de la antici (Plinius, Strabo, Cicero sau Cato cel Bătrân), la contemporani (Pray, Benkő, Șincai, Micu).

Intenția sa afirmată în mod repetat este relatarea adevărului, văzut mai presus de orice interese meschine. Acuzele ce i s-au adus le pune tocmai pe seama faptului că descrierea sa obiectivă a supărat pe mulți care nu voiau să audă adevărul.

Critica sa este în spiritul scrierilor timpului, iar Sulzer o considera foarte obiectivă: „Ich lobe diese Länder und ihre Verfassung, wo sie zu loben sind; ich lasse den Fürsten Gika und Iypsilandi da, wo sie es verdienen, Gerechtigkeit Wiederfahren. Ich habe die Regierungsgeschichte ihrer Vorgänger aus den Jahrbüchern ihrer eigenen Nation getreulich übersetzt, mit kritischer Behutsamkeit genutzt, und ihre guten Fürsten eben so sehr erhoben, als die bösen heruntergebracht.“⁹

Dacă are cuvinte aspre față de apucăturile românilor nu este pentru că îi considera inferiori altor popoare, ci pentru că așa i-a modelat sistemul, cel pe care îl face responsabil de toate relele unei societăți. La capitolul rezervat grecilor încheie critica sa adusă caracterului grecilor cu următoarea argumentație: „... so weit kann eine schlechte Regierungsform den ursprünglich guten Charakter der Menschen entstellen, und herabwürdigen!“¹⁰. Iar la capitolul rezervat justiției face următoarea precizare: „Die Alten waren nicht tugendhafter, als wir, und wir sind nicht besser als die Walachen, außer in so weit als uns die Gesetze, und die Erziehung besser machen.“¹¹.

Aici vede el punctul cel mai slab al Țărilor Române, și anume în lipsa unor legi bine definite și respectate, ca și în lipsa educației. Aceasta este în opinia lui cauza tuturor relelor.

În limbajul său întâlnim o serie întregă de noțiuni și termeni specifici iluminismului. De asemenea, concepția sa este clar de factură iluministă, fiind bine exprimată în afirmația sa: „Nur nach langem Rathen, Versuchen, Fehlen, Verbessern und Zurechtweisen, bringt endlich das Licht der Wahrheit durch die Nacht der Irrthümer durch“¹². Poate cel mai des termen întâlnit este cel de națiune,

⁷ Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, München 1958, p. 46.

⁸ Eduard Winter, *Der Josefinismus*, Berlin, 1962.

⁹ „Eu laud aceste țări și constituția lor acolo unde este cazul; le dau dreptate principilor Ghica și Ipsilanti acolo unde merită. Am tradus exact istoria domniilor înaintașilor lor din propriile anale ale acestei națiuni, le-am folosit cu precauție critică, și le-am lăudat principiile bune la fel de mult pe cât i-am criticat pe cei răi“. Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Viena 1781, vol I, p. 1.

¹⁰ „... așa mult poate să denatureze și să degradeze forma de guvernământ caracterul bun al oamenilor!“ *Ibidem*, p. 97.

¹¹ „Cei de demult nu erau mai virtuoși decât noi, iar noi nu suntem mai buni decât valahii, decât în măsura în care ne corectează legile și educația“. *Ibidem*, vol I, p. 195.

¹² „Numai după multe cugetări, încercări, greșeli, îmbunătățiri și puneri la punct, străbate lumina adevărului prin noaptea greșelilor“. *Ibidem*, vol I, p. 33.

văzut însă în sensul său modern, nu în cel medieval. Chiar dacă uneori suprapune termenul de națiune oricărui grup etnic, oricât de neînsemnat ca număr, sensul termenului folosit de el este și cel de națiune politică.

Alți termeni întâlniți sunt cei care se referă la libertate, tiran, despot, dreptate, lege, proprietate, educație, știință, ignoranță, toleranță, cetățean, morală, fericire, toți încadrându-se într-o semantică specific iluministă de care lucrarea lui Sulzer face o dovadă grăitoare. El se referă astfel la statul iluminist, la societatea iluministă și la finalitatea care trebuie să decurgă din realizarea tuturor acestor deziderate, fericirea, în acest loc el făcând trecerea la o epocă premergătoare ce avea să se transforme în sentimentalismul romantic german.

Un subiect preferat de gânditorii iluminiști, la care se revenea cu insistență, era problema educației, a emancipării prin cultură. Sulzer face și aici dovada unei gândiri iluministe mature, subliniind, la începutul capitolului 1 din cel de-al treilea volum al lucrării, importanța deosebită ce revine acestui domeniu în buna existență a unui stat și în bunăstarea și fericirea unui popor: "Ich hoffe, niemand werde es mir streitig machen, daß es die Künste und Wissenschaften allein sind, die einem Staate seine Sicherheit, sein Glück, ja sogar seine gute Verfassung, wenn er eine hat, mit einem Worte, seine ganze Kraft, und all sein Ansehen geben. Ohne sie hätten wir weder Gesetze, weder eine Krieges- und Regierungskunst, oder Staatsklugheit. Wir kenneten die Bequemlichkeiten des Lebens nicht. Ohne sie schliefe der Handel, die Religion und die Tugend selbst; die Sicherheit unserer Güther wäre dahin; wir lebten gleich den Wilden einer von der Beute des andern, in stäter Unruhe, bald einer Anarchie, bald einer Oligarchie, bald dem Despotismus ausgesetzt. Auf Wissenschaften muß der Souverän etwas wenden, wenn er sein Volk will glücklich machen, wenn er sein Thron selbst will befestiget sehen."¹³ Cum spuneam așadar, un iluminism matur la Sulzer în tratarea problemei educației, văzută ca sursa și garantul stabilității statului, a siguranței și fericirii cetățeanului, a religiei etc. Opusul științelor și artelor, ignoranța, este asemănată stării de sălbăticie primitivă, anarhie, nesiguranță, tiranie.

Emanciparea prin cultură, predicată și de Sulzer în spiritul timpului său, duce în mod direct și la toleranță în general și la toleranță confesională în special, acesta fiind alt laitmotiv al iluminismului specific zonei Europei Centrale¹⁴, care în opera lui Sulzer are și trimiteri la toleranță națională: "...wo ich von lauter Geistlichkeiten der Altgläubigen, oder Walachischen, Römischkatholischen, und Evangelisch lutherischen in diesen Provinzen zu sprechen habe[...]. Ich habe sie so gerne alle miteinander, und könnte sie sogar lieb haben, wenn sie mich nur nicht alle hasseten, weil ich tolerant, und allen ohne Unterschied gut bin;..."¹⁵. După cum se poate observa, el îi percepe pe români mai mult în sens național decât confesional, dând astfel dovada unei toleranțe care este nu numai de factură religioasă dar și națională.

O altă trăsătură specific iluministă a discursului lui Sulzer este analiza limbii vorbite de către români. El se încadrează astfel eforturilor de normare a limbii, specifice iluminismului central european, și semnaleză vitalitatea unei gramatici a limbii române¹⁶. Eforturi în acest sens vor face și Kollar, Kopitar, Maior, toți sub influența demersurilor lui Herder¹⁷. Sulzer nu se ocupă însă doar de o simplă descriere a limbii române. În critica la adresa latinătății excesive promovată de erudiții

¹³ „Cred că nimeni nu mă va contrazice când spun că doar arta și știința oferă unui stat siguranță, fericire, chiar și buna sa constituție, dacă are una, într-un cuvânt toată puterea sa și toată autoritatea sa. Fără acestea nu am avea nici legi, nici arta războiului și a guvernării, și nici înțelepciunea statului. Nu am cunoaște plăcerile vieții. Fără ele ar înceta comerțul, religia și însăși virtutea: nu am mai avea siguranța bunurilor noastre; am trăi asemenea sălbaticilor, unul din prada celuilalt, în continuă nesiguranță, expuși când anarhiei, când oligarhiei, când despotismului. Suveranul trebuie să întrebuițeze știința, dacă dorește să își facă poporul fericit, dacă dorește să își consolideze propriul tron.“ *Ibidem*, vol III, p. 1.

¹⁴ Éva H. Balász, *Hungary and the Habsburgs*, Budapest, 1997.

¹⁵ „...unde voi vorbi despre curatul cler al vechi-credincioșilor, sau valahilor, romano-catolicilor, evanghelicilor luterani din aceste provincii[...]. Îmi sunt foarte dragi toate laolaltă, și le-aș putea chiar iubi, dacă nu m-ar urî toate, pentru că sunt tolerant și binevoitor față de toate fără deosebire ...“ Franz Joseph Sulzer, *op. cit.*, Viena 1781, vol III, p. 484.

¹⁶ *Ibidem*, vol III, p. 4.

¹⁷ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 188-206.

Blajului¹⁸ se întrezărește un substrat de atitudine vehementă față de teoria purismului latin profesat de triada Micu, Șincai, Maior, având așadar implicații în sfera istoricului și politicului.

Tot ca o ilustrare a discursului iluminist se regăsește și concepția lui Sulzer asupra sferei politicului, asupra rolului statului în societate. El diferențiază între diversele națiuni din zonă și ia ca model civilizația romană¹⁹, ceea ce demonstrează apartenența sa, firească de altfel, la iluminismul german, la *Aufklärung*, spre deosebire de panslaviștii care au receptat influențele iluministe pe filiera *Les Lumières*. Această parte a lucrării sale este foarte consistentă ca și conținut și merită a fi tratată separat într-o altă lucrare. De aceea ne vom opri aici, la cele câteva exemple menționate, care au scos probabil cel mai bine în evidență factura clar iluministă a discursului lui Franz Joseph Sulzer, cel care, deși un critic aspru al realităților românești, a recunoscut întotdeauna și părțile bune ale acestora și chiar le-a lăudat²⁰.

PETRE IONESCU

HISTORICAL DISCOURSE OF THE ENLIGHTENMENT IN FRANZ JOSEPH SULZER'S *GESCHICHTE DES TRANSALPINISCHEN DACIENS*

SUMMARY

The work is intended to be a brief analysis of Franz Joseph Sulzer's work „Geschichte des transalpinischen Daciens“ because of the great significance of Sulzer's influence on the historiography of Eastern Europe. He was quoted a lot and his writings were the starting points of many other historical works in a very critical period, when the national tensions were emerging from everywhere. He was very appreciated by some Saxon historians who saw in his theory of the Romanian's origins from the south of the Danube an argument to refuse the Romanians some basic national rights. On the other hand, he received a vehement critic from the Romanian historians of the time, the best known being that of Petru Maior. However, his work is also very important from the point of view of the new ideas of the Enlightenment, which the work emanates, being known that the German way was the main spreading form of the Enlightenment in Eastern Europe.

¹⁸ Franz Joseph Sulzer, *op. cit.*, vol II, p. 153-157.

¹⁹ *Ibidem*, vol. III. p. 687-691.

²⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 83.